

Huml, Václav; Muk, Jan

Kostel sv. Michala na Starém Městě pražském

Archaeologia historica. 1990, vol. 15, iss. [1], pp. 277-285

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139881>

Access Date: 25. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

C.

VÝZKUM SAKRÁLNÍCH STAVEB

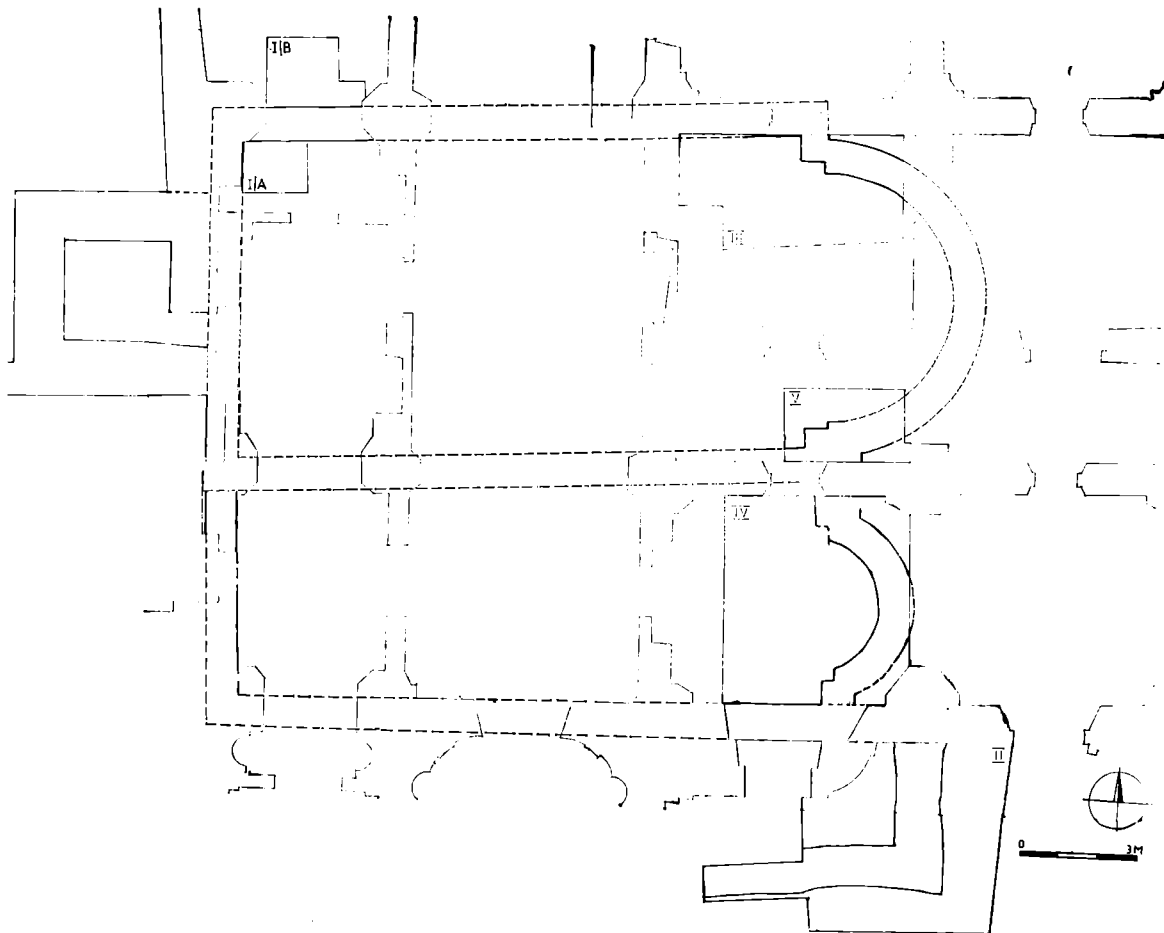
Kostel sv. Michala na Starém Městě pražském

VÁCLAV HUML—JAN MUK

Zrušený kostel sv. Michala je v písemných zprávách připomenut před r. 1311, kdy je uveden jako kostel farní (RBM III, 17). Soudí se, že po r. 1335, tj. v době převodu podacího práva na zderazské křižovníky (RBM IV, 208), byl kostel opuštěn a bylo nutno zajistit jeho opravu. Je pravděpodobné, že přestavba se uskutečnila již před r. 1385, datem posvěcení hlavního oltáře sv. Michala (Tomek, 1886, 35). V letech 1419—1420 byl kostel sv. Michala poničen, ale již v r. 1436 byly škody způsobené husity odstraněny, jak vyplývá z následného vysvěcení kostela. Po celé 15. a 16. stol. vykonávali duchovní správu ve svatomichalském kostele utrakvističtí kněží, kteří se však v r. 1621 museli z Prahy vystěhovat (Líva 1933, 19, pozn. 78). V r. 1627 byly objekty předány Servítům, kteří zahájili výstavbu klášterních budov dokončených až v r. 1664 (Wratislavová—Lorenc 1950, 237, pozn. 38). Stavební vývoj kostela se završil barokní přestavbou po r. 1741. Bohužel se barokní architektura kostela netěšila dlouhé slávě, neboť již 23. 6. 1786 došlo k jeho zrušení a následné devastaci spojené se sekularizací objektu — s jeho prodejem v r. 1789 (Ekert 1884, 362).

Snaha o rehabilitaci kostela začínající již v průběhu 60. let byla znovu oživena v r. 1989, kdy v souvislosti s požadavky Projektové inženýrské organizace ministerstva kultury se uskutečnil stavebně historický (SURPMO) a archeologický výzkum (Muzeum hlav. města Prahy) vedený autory zprávy. První pozornost upoutal kvádríkový vnější líc věže, který nasvědčoval jejímu pozdně románskému původu. Archeologický výzkum v místech statických sond (uvnitř 4 sondy) a vně (1 sonda) zjistil pozůstatky starších sakrálních staveb souvisejících s věží (obr. 1). Na východní straně západní věže byl zjištěn pod terénem a v sondě I vnitřní líc západní a částečně pouze pod terénem zachované severní zdi starší sakrální stavby provedené kvádríkovou technikou se základovou spárou ve 2 metrech. K vnitřní straně obvodové zdi v hl. 106 cm přiléhala maltová podlaha dochovaná v rozsahu 97×50 cm z opukových úštěpů, zachovaná v překrývajícím hlinitopísčitém historickém terénu (kóta 192,05 metrů). Povrch dnešního terénu na jižní straně kostela je naopak 194,07 m n. m. Z jemné vrstvičky nad maltovou podlahou bylo vyzdvíženo několik zlomků keramiky (nízko vytažené okraje) datovatelných do 1. poloviny 13. stol. Keramické nálezy z hlinitopísčitého zdusaného terénu obsahovaly 3 zlomky pravěkých nádob (pozdní doba římská (?)).

Profil v rozšířené sondě severně od kvádríkové zdi (sonda I/B) přinesl poznání postupného nárůstu vrstev a závážek (obr. 2). Z nich největší důležitost má hlinitopísčitý zásyp s obsahem keramiky (zl. mísy, nízko vytažené okraje a střepy nádob) hlásící se do 1. poloviny 13. stol. V hl. 140/150 cm se objevil hlinitopísčitý terén obsahující části kostro-

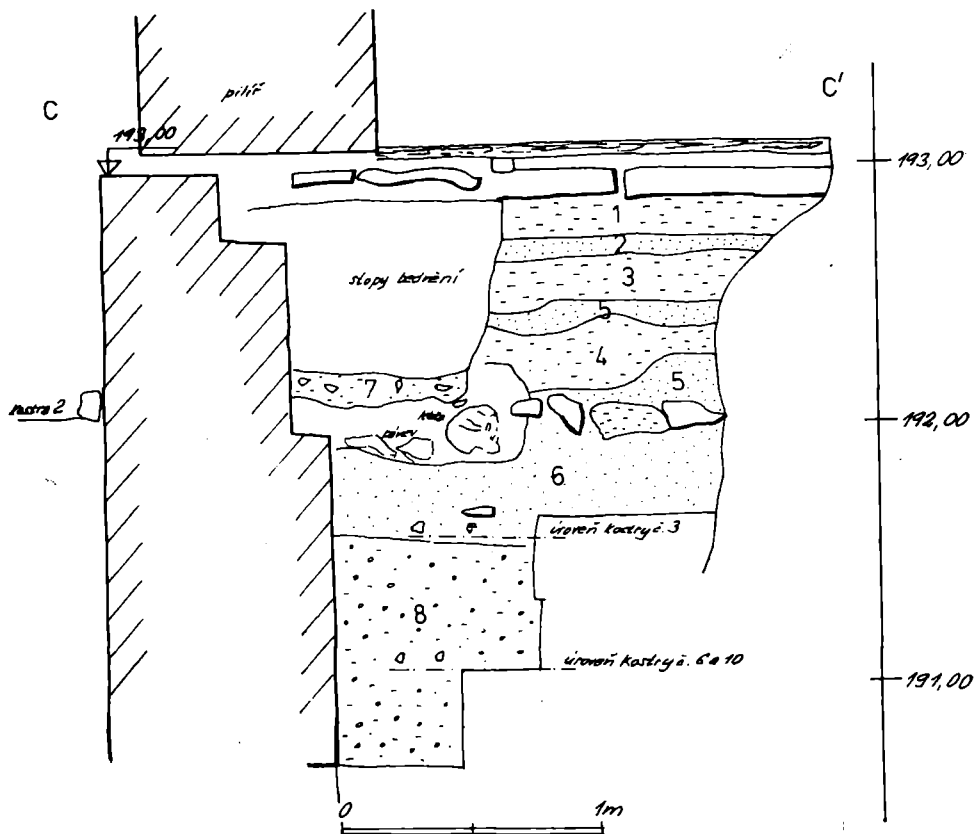

Obr. 1. Kostel sv. Michala, Praha-Staré Město. Situace podle J. Muka (SURPMO). I-V – archeologické sondy. Plně označeno zjištěné zdivo, čárkovaně pravděpodobný průběh zdiva: Překreslil. J. Mourek.

vých hrobů, jejichž spodní úroveň sahala až na štěrkopísek (např. hrob č. 6, 10).

Výzkum v interiéru zaniklé románské lodi kostela (s. III) zjistil pokračování původní severní obvodové zdi. Zdivo se stupňovitě odsazeným vítězným obloukem a s náběhem oblouku polokruhové apsidy bylo obdobně jako v s. I založeno do hlinitopísčitého terénu (kóta 181,86 m). Úroveň apsidy byla zvýšena lomovými kameny a horní část této rovinaniny překrývala světle okrová malta s jemně hlazeným povrchem. Rozdílnou úroveň mezi zvýšeným chórem v apsidě a novou podlahou v lodi vyrovnávaly kamenné stupně (obr. 4, 5). Z lodi vystupovaly dva pískovcové stupně (třetí se nedochoval). K nim přiléhala maltová podlaha. Směrem na zvýšený chór pravděpodobně původně vedly další, dochované pouze v negativu. V gotickém období (nález keramických zlomků a typy cihlového zdiva) byla starší situace poškozena výstavbou západní a jižní cihlové krypty (krypta 1, 2). Kromě krypt se podařilo nalézt řadu lidských kostí pocházejících z rozrušených kostrových hrobů. Příkladem jsou hroby č. 8 na jižní a č. 9 na severní straně.

Větší část apsidy nemohla být dále sledována, neboť její jižní část porušovala obvodová zeď schodiště vedoucí do suterénních místností kostela. V prostoru jižně od věže odhalil stavebně historický průzkum kvádřikové románské zdivo zachované až do výšky 7 m. V západní obvodové zdi barokního chrámu se objevilo jihozápadní nároží s lisěnou dovolující spolu s nálezy v kopané sondě I určit šířku kostela a navíc mladší románské dodatečné jižní přístavby. Sondou V byl v odpovídající poloze nalezen jižní výběh apsidy.

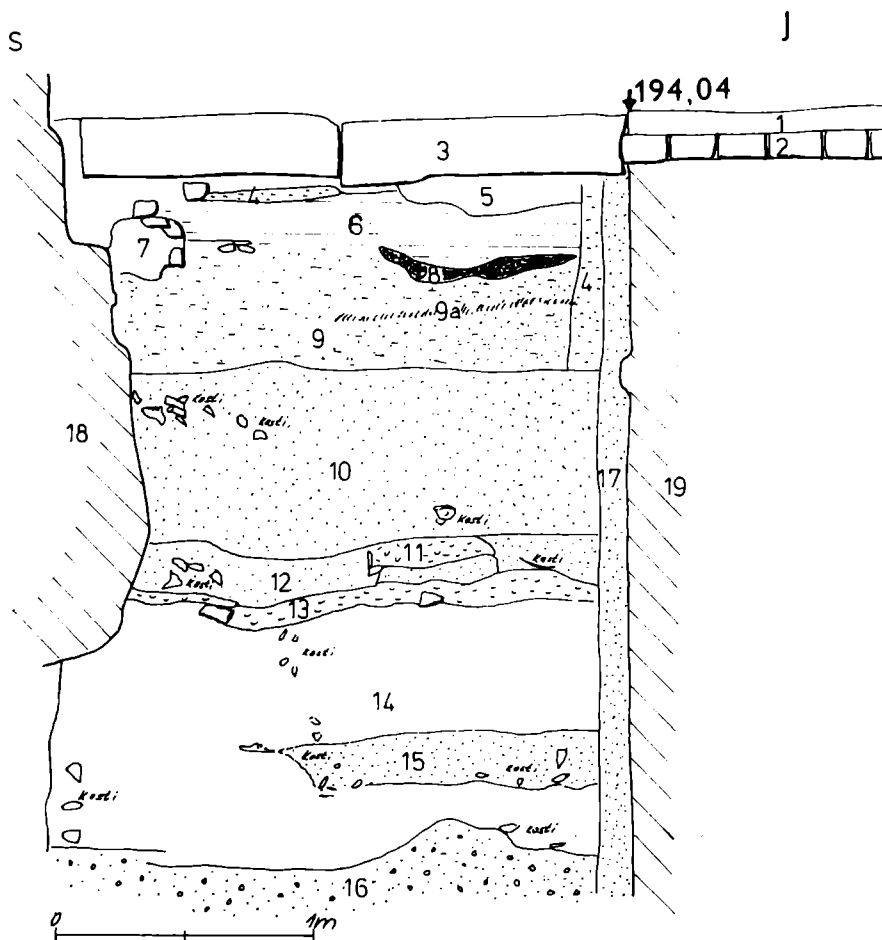

Obr. 2. Kostel sv. Michala Praha, sonda I/B – řez S–J: 1 vrstva rozdrobené malty tvořící podloží pro žulovou dlažbu, 2 žlutý písek, 3 malta a kusy zdiva, 4 opuka s maltou, 5 šedý písek, 6 tmavě šedý písek prachový s úlomky opuky, 7 vyhřezlá malta s opukovými zlomky zdiva, 8 vltavský štěrkokpísek. Kreslil: V. Huml. Překreslil: Št. Novák.

Souběžně s odkryvem v s. III. jsme prováděli výkopy v s. IV v boční lodi na jihu kostela (obr. 1, 6). V návaznosti na odhalené západní průčelí mladší románské přístavby jsme našli výkopem druhou půlkruhovou apsidu odsazenou na jižní i severní straně, která byla přizděna ke starší lodi. Po odstranění podlahy ze žulových desek (barokní úroveň) bylo zjištěno obvodové zdivo krypty č. 3 a zazděný vchod mladší přístupové chodby z doby po zrušení kostela vedoucí do bývalé centrální krypty v ose barokního kostela. Na jižní straně byla odkryta dvojhrobka postavená z cihel a s podlahou vyloženou ze čtvercových dlaždic (kóta 192,32 m

n. m.). V této části bylo v hl. 80—100 cm vyzdviženo několik okrajů (jednoduché typy se seřiznutím, okraj rozšířený a okraj pokličky).

Pod hlinitými zásypy a navážkami tvořenými kusy lomové opuky byl zachycen horizont s kostrovými hroby staršími než je zdivo boční lodi.

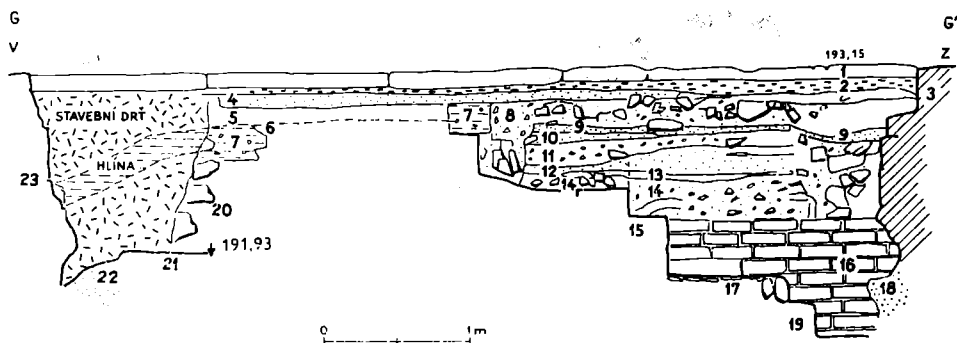
Obr. 3. Kostel sv. Michala, Praha, sonda II — řez S—J (AA'): 1 asfalt, 2 dlažba náměstí, 3 kvádry z obrubníku chodníku, 4 růžová jemná malta, 5 hlína, zlomky cihel, písek a drobné kaménky, 6 hnědý jíl, 7 opukové kameny na maltu, 8 kamenné uhlí, 9a hlinitopísčítá s kousky vápna, 9 hnědá hlinitopísčítá, 10 udusáný žedohnědý písek s úštěpy opuky, valounky, zl. cihel a kameny, 11 bílé vápno, 12 písek se zlomky kostrových hrobů, 13 bílé vápno, 14 hlína s pískem a valouny, 15 jemný hnědý písek, 16 štěrkopísek. Kreslil: V. Huml. Překreslil: J. Mourek.

Příkladem je hrob č. 19 (s dřevěnou rakví) ležící v ose apsidy na úrovni štěrkopísků (190,02 m), který na severní straně byl obložen několika kameny. Pro datování jsou k dispozici úlomky několika nádob ze zásypu. Z hl. 105 cm pocházejí dva nízko vytažené okraje, které svým charakterem lze zařadit do 13. stol. Výše byly zlomky mladší keramiky (okraj zásobnice ze 14. stol.).

Od vlastního zdiva apsidy je odlišená severojižně orientovaná zeď navazující na apsidu staršího románského kostela začleněná do zdiva apsi-

dy (obr. 6). Nadzemní části byly postaveny kvádřikovou technikou s použitím kamenů větších rozměrů. Koruna odbouraného románského zdiva se stala základem pro jižní obvodovou zeď gotického kostela.

Výzkum ve stejných místech vně kostela na jižní straně (s. II) podává ucelenou představu o průběhu zděného nároží gotické přístavby o šířce 3,7 m. Obvodové zdivo o šířce 130 cm bylo sledováno pouze do délky 6,2 m. Jižní strana gotické přístavby probíhající souběžně s obvodovým zdivem kostela protнула všechna souvrství až na šterkopiskové podlaží a dosáhla hloubky 2,9 m od dnešního terénu (obr. 3). Prostor východně od přístavby vyplňovaly závážky s kostrovými hroby. Jasným předělem v hlinitopísčitém souvrství tvořila vrstva šedého rozdrobeného

Obr. 4. Kostel sv. Michala, Praha, sonda III – řez V–Z (GG'): 1 žulové desky, 2 malta s bílým vápnem, 3 zdivo vynášecího pasu, 4 jemný písek, 5 hrudky vápna s uštěpy opuky, 6 vápno, 7 hlína s drobnými kamenky a uhlíky, 8 stavební destrukce, 9 světle hnědý písek s malými kamenky, 10 jemný písek s vápnem, 11 opuková drť s vápnem, 12 rozrušená malta, 13 drobné kamenky v rozrušené maltě, 14 vrstva s maltovinou, zl. opuky a cihel, 15 pískovcové stupně, 16 gotické cihly (28 × 8 cm), 17 opukové kameny, 18 zrnitý hnědý písek, 19 opukový schod, 20 opukové lomové kameny, 21 základové zdivo apsidy z opukových ploten, 22 hlinitopísčitý historický terén, 23 opukové kameny. Kreslil: V. Huml. Překreslil: Št. Novák.

vápna, která oddělovala mladší (100–180 cm) a starší (200–280 cm) pohřby (obr. 3; vrstva č. 11 a 13). Podle keramických zlomků lze starší pohřby datovat do 2. pol. 12. stol. (výskyt mince) a ukončení pohřbívání do 17. stol. Terénní situace ukazuje, že před vznikem jižní přístavby byly u kostela, spadajícího do starší fáze, položeny hroby v hloubce od 200 do 280 cm. Z nich k nejzajímavějším náleží kostrový hrob č. 16 podle vložené mince z 2. pol. 12. stol. (za určení mince děkujeme dr. Zd. Nemeškalové, CSc., z ARÚ ČSAV) a hrob č. 20 mající mladohradištní hrobovou úpravu.

Současně je možné, že obvodová zeď jižní přístavby byla s lodí gotického kostela postavena v jedné stavební fázi. Podle zbytků gotického, bohatě profilovaného ostění je možné, že objevené zdivo náleželo chrámové předsíni.

Stavebně historický rozbor objevil kromě zbytků jižního portálu i gotická okna západního průčelí, stopy žebrové klenby pod kruchtou a zbytky dosud neznámé štukové dekorace barokního chrámu.

Závěr

Archeologický výzkum v kostele sv. Michala zjistil pozůstatek západní a severní zdi starší sakrální stavby provedené kvádřikovou technikou o délce lodi 14,2 m zakončené půlkruhovou apsidou s rekonstruovatelným

Obr. 5. Kostel sv. Michala, Praha. Sonda III. Východní závěr staršího románského kostela se severní stěnou apsidy. Pohled od V. Foto: J. Hodík.

Obr. 6. Kostel sv. Michala, Praha. Sonda IV. Pohled na románskou apsidu přizděné boční lodi od JV. Foto: J. Hodík.

průměrem cca 6 m. Vnitřek apsidy vyplňovalo zdivo z lomové opuky s povrchovou maltovou úpravou z doby, kdy kostel již existoval. Úroveň oltářního prostoru tak byla zvýšena. Na západní straně lodi a na vnitřní straně západní líce pozdně románské věže byla zjištěna maltová podlaha s opukovými úštěpy překrývající povrch někdejšího hlinitopísčitého terénu (kóta 192,05 m), který leží o 2 m hlouběji než dnešní povrch na jižní straně kostela (194,07 m n. m.). Ve druhé fázi byla na jižní straně původní jednododní dispozice kostela rozšířena o boční prostor. Jižní boční loď byla na východní straně též zakončena půlkruhovou apsidou o šířce 3,2 m. Stavebně historický průzkum prokázal její přizdění k nároží původního jednoprostorového kostela. Západní románské průčelí bylo po odstranění omítek sledováno až do 1. patra, kde ve výši 7 metrů navazovalo gotické zdivo s původními okny. Jižní stěna boční románské lodi rovněž založená do hlinitopísčitého terénu a podložních štěrkopísků sloužila po zrušení staršího kostela jako základ gotické novostavby z doby kolem poloviny 14. stol. Podoba gotického chrámu byla dosud známá jen ze schematického plánu Fr. Ignáce Preé z doby před barokní přestavbou. Představoval jej síňový prostor na nepravidelném půdoryse lichoběžníka bez vyjádřeného presbytáře, který členily čtyři dvojice pilířů. Součástí chrámové dispozice byla též západní pozdně románská věž a jižní předsíň výšky cca 9 m o šířce 3,7 m, kterou se podařilo odkrýt stejně jako část portálu. Obvodová zeď traktu porušila starší kostrové hroby datované podle mince (hl. 260 cm). z 2. poloviny 12. stol. vložené do hrobu č. 16 a podle mladohradištní úpravy hrobu č. 20 do průběhu 12. století. Hroby byly zjištěny též uvnitř lodi kostela volně (starší) a v hrobkách (gotická fáze). Výzkum západně od chrámu, prováděný PSSPPOP zachytil pokračování hřbitova severně od věže. Existence nejstarších pohřbů v hloubce od 200 do 280 cm svědčí o tom, že se u kostela v této době pohřbívalo. Současně jejich existence přispěla k nepřímému datování nejstarší stavby kostela. Na základě pohřbů z 2. pol. 12. stol. můžeme jednododní kostel datovat nejpozději do tohoto období. Pro bližší časové zařazení vzniku kostela nebyly nalezeny podstatnější doklady. Západní věž ze zdiva na vnějším líci kvádríkového, na vnitřním líci lomového pochází patrně z pozdního 13. století.

Dosavadní výsledky archeologického výzkumu naznačují velikost a výstavnost kostela, který je největší ze známých románských kostelů na Starém Městě pražském a v gotické fázi náležel k dobovým unikátům.

Literatura

- EKERT, Fr. 1884: Posvátná místa král. hl. měssta Prahy II (Geheilige Stätten der königl. Hauptstadt Prag II), Praha.
- LÍVA, V. 1933: Studie o Praze pobělohorské, II. Rekatolizace (Studien über Prag nach der Schlacht am Weißen Berg, II. Rekatolisierung). Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy VII.
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars IV (J. Emler), Praha 1892.
- TEIGE, J. 1915: Základy starého místopisu Pražského (Grundlagen der alten Prager Topographie) (1437—1620). I. díl, Staré město Pražské.
- TOMEK, V. V. 1886: Základy starého místopisu Pražského (Grundlagen der alten Prager Topographie), I, 1. Praha.
- TOMEK, V. V. 1855: Dějepis města Prahy (Geschichte der Stadt Prag), I. díl. Praha
- TOMEK, V. V. 1871: Dějepis města Prahy (Geschichte der Stadt Prag), II. díl. Praha.
- WRATISLAVOVÁ, L.—LORENC, V. 1950: Kostel sv. Michala na Starém Městě pražském (Die St.-Michael-Kirche in der Prager Altstadt). ZPP X, 8, 225—237.

Die St.-Michael-Kirche in der Prager Altstadt

Die vom Museum der Hauptstadt Praha unter der Leitung Dr. V. Humls geführte archäologische Untersuchung verläuft an den Stellen der statischen Sonden I—V (Abb. 1) und stellte die Überreste der westlichen und nördlichen Wand (Abb. 2) des älteren Sakralbaus fest, der aus einer in Quaderwerk-Technik errichteten Schiffslänge von 14,2 m und der halbkreisförmigen Apsis eines rekonstruierbaren Durchmessers von ca. 6 m (Abb. 5) bestand. Das Innere der Apsis füllte Mauerwerk aus Bruchsteinschiefer mit oberflächlichem Mörtelverputz aus der Zeit, in der die Kirche bereits existierte. Das Niveau des Altarraums wurde so erhöht (Abb. 4). An der Westseite des Schiffs und der Innenseite der westlichen Vorderfront des spätromanischen Turms wurde Mörtelfußboden mit Tonschiefersplittern festgestellt, welcher die Oberfläche des einstigen lehmig-sandigen Geländes überdeckte (Quote 192,05 m), das um 2 m tiefer liegt als die heutige Oberfläche an der Südseite der Kirche (194,07 m ü. d. M.). In der zweiten Bauphase wurde an der Südseite die ursprünglich einschiffige Disposition der Kirche um den Seitenraum erweitert. Das Südschiff wurde an der Ostseite ebenfalls von einer 3,2 m breiten halbkreisförmigen Apsis beendet (Abb. 6). Die von SURPMO unter der Leitung von Dr. J. Muk geführte bauhistorische Rekognoszierung wies seine Anmauerung zur Ecke der ursprünglich einräumigen Kirche nach. Die romanische Westfront wurde nach Entfernung des Verputzes bis in das 1. Stockwerk verfolgt, wo sie in einer Höhe von 7 m an das gotische Mauerwerk mit den ursprünglichen Fenstern anknüpfte. Die Südwand des romanischen Schiffs lag ebenfalls in lehmig-sandigem Gelände und Schotteranden im Liegenden und diente nach Liquidierung der älteren Kirche als Grundlage des gotischen Neubaus aus der Zeit um die Mitte des 14. Jahrhunderts. Die Gestalt der gotischen Kirche war bisher nur aus dem schematischen Plan Fr. Ignác Preés aus der Zeit vor dem barocken Umbau bekannt. Sie bestand aus einem Saalraum mit unregelmäßigem trapezförmigem Grundriß ohne ausgesprochenes Presbyterium, den vier Pfeilerpaare gliederten. Ein Bestandteil der Kirchendisposition war auch der westliche spätromanische Turm und eine südliche Vorhalle von etwa 9 m Höhe und 3,7 m Breite, die es gelang ebenso freizulegen wie einen Teil des Portals. Die Umfangmauer des Traktes (Abb. 3) griff ältere Skelettbestattungen an, die nach einer Münze (Tiefe 280 cm) aus der 2. Hälfte des 12. Jahrhunderts aus dem Grab Nr. 16 und nach der jungburgwallzeitlichen Gestaltung des Grabs Nr. 20 in den Verlauf des 12. Jahrhunderts datiert wurden. Gräber wurden auch innerhalb des Kirchenschiffs frei (ältere) und in Grufthen (gotische Phase) ermittelt. Die von PSSPPOP durchgeführte Untersuchung westlich der Kirche hielt die Fortsetzung der Friedhofs nördlich vom Turm fest. Die Existenz der ältesten Bestattungen in Tiefen von 200 bis 280 cm spricht dafür, daß man bei der Kirche in dieser Zeit Tote beigesezt hat. Zugleich hat ihre Existenz zur indirekten Datierung des ältesten Kirchenbaus beigetragen. Auf Grund von Bestattungen aus der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts können wir die einschiffige Kirche spätestens in diesen Zeitraum datieren. Wesentliche Belege einer genaueren zeitlichen Einreihung der Entstehung der besprochenen Kirche wurde nicht gefunden. Der West-Turm ist an der Außenseite aus Quaderwerk, an der Innenseite aus Bruchstein gefügt und stammt offenbar aus dem späten 13. Jahrhundert.

Die bisherigen Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen deuten die Größe und den Baureichtum der Kirche an, welche die größte der bekannten romanischen Kirchen in der Prager Altstadt vorstellt un in der gotischen Entwicklungsphase zu den einzigartigen Bauten gehört hat.

Abbildungen:

Abb. 1. St.-Michael-Kirche, Praha-Altstadt. Lage nach J. Muk (SURPMO). I—V: archäologische Sonden. Voll ausgezogen das festgestellte Mauerwerk, gestrichelt sein wahrscheinlicher Verlauf. Umzeichnung: J. Mourek.

Abb. 2. St.-Michael-Kirche, Praha, Sonde I/B — Schnitt S-J: 1. Schichte zerbröckelten Mörtels als Unterlage der granitnen Pflasterung, 2 gelber Sand, 3 Mörtel und Wandstücke, 4 Tonschiefer mit Mörtel, 5 grauer Sand, 6 dunkelgrauer staubiger Sand mit Mauerstücken, 7 ausgeflossener Mörtel mit Mauer-Bruchstücken, 8 Flußschotter aus der Moldau. Zeichnung: V. Huml. Umgezeichnet von St. Novák.

Abb. 3. St.-Michael-Kirche, Praha, Sonde II — Schnitt S-J (AA): 1. Asphalt, 2. Pflas-

ter des Platzes, 3. Randsteine vom Gehweg, 4 feiner, rosa gefärbter Mörtel, 5 Lehm, Ziegelstücke, Sand und kleine Steinchen, 6 brauner Ton, 7 Tonschiefersteine mit Mörtel, 8 Steinkohle, 9a lehmig-sandige Erde mit Kalkstückchen, 9 braune lehmig-sandige Erde, 10 festgestampfter graubrauner Sand mit Splintern von Tonschiefer, Ziegelbruchstücken und Steinen, 11 weißer Kalk, 12 Sand mit Resten von Skelettgrübern, 13 weißer Kalk, 14 Lehm mit Sand und Geröll, 15 feiner grauer Sand, 16 schottriger Sand. Zeichnung: V. Huml. Umzeichnung: J. Mourek.

- Abb. 4. St.-Michael-Kirche, Praha, Sonde III — Schnitt V-Z (GG): 1 Granitplatten, 2 Mörtel mit weißem Kalk, 3 Mauerwerk, 4 feiner Sand, 5 grober Kalk und Bruchstücke von Tonschiefer, 6 Kalk, 7 Lehm mit kleinen Steinchen und Kohlen, 8 Baudestruktion, 9 hellbrauner Sand mit kleinen Steinchen, 10 feiner Sand mit Kalk, 11 Tonschieferstaub mit Kalk, 12 zerstörter Mörtel, 13 kleine Steinchen im zerstörten Mörtel, 14 Schicht mit Mörtelmasse, Bruchstücke von Tonschiefer und Ziegeln, 15 Sandsteinstufen, 16 gotische Ziegel (28×8 cm), 17 Tonschiefersteine, 18 körniger brauner Sand, 19 Tonschiefer-Stufe, 20 Tonschiefer-Bruchsteine, 21 Grundmauerwerk der Apsis aus Tonschieferplatten, 22 lehmig-sandiges historisches Gelände, 23 Tonschiefersteine. Zeichnung: V. Huml. Umzeichnung: St. Novák.
- Abb. 5. St.-Michael-Kirche, Praha, Sonde III. Ostabschluß der älteren romanischen Kirche mit Nordwand der Apsis. Blick von O. Foto: J. Hodík.
- Abb. 6. St.-Michael-Kirche, Praha. Sonde IV. Blick auf die romanische Apsis am gemauerten Seitenschiff von SO. Foto: J. Hodík.

